

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נג, תשס"ב



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

כיצד חוקרים לשון חיה

לפרופ' ח' בלנק בברכה

קוראי העיתונות נתבשרו באחרונה שפרופ' חיים בלנק הועלה לדרגת פרופסור מן המניין. רוב הקוראים, כמובן, אין להם מושג מיהו האיש; ואילו אותם המעטים, בארץ ובחו"ל, היודעים את עבודתו המדעית במשך יותר מעשרים שנה, הופתעו מן הסתם הפתעה לא קטנה – ספק נעימה, ספק לא נעימה. "הא כיצד? איש מדע ברמתו של פרופ' חיים בלנק זכה רק עתה לדרגת פרופסור מן המניין? הן הוא בחזקת אחד החוקרים החשובים ביותר בתחום הדיאלקטיקה הערבית, ויש אומרים החשוב ביותר!" למשמע השאלה הזאת אתה נזכר בסיפור שסיפר לך אחד מעמיתך. לפני עשרים שנה דובר בהעלאתו של אדם, שהוא היום אישיות מדעית ועסקנית מרכזית באוניברסיטה, המפורסמת גם בקרב הציבור הרחב. ובכן אותו עמית נתבקש לגשש את הדופק בנידון זה בארץ מוצאו. התשובה שקיבל הייתה: "אם פלוני אינו פרופסור מן המניין, מי הם הפרופסורים מן המניין שבמוסדכם?"

ואכן, ידועה האוניברסיטה העברית כמדקדקת כחוט השערה לגבי תלמידה-מוריה. עשר שנים לשם כתיבת חיבור דוקטור אינם בגדר מקרה הבטל בשישים, והטיפוס המייגע בסולם המעלות וההעלאות – שמו יצא לתהילה (ולדיראון) בכל עולם המדע. ואין האוניברסיטה העברית המוסד היחיד בישראל הנוהג בקפדנות, הראויה לפעמים לשבח ולפעמים לגנאי, בתלמידיו שהופכים להיות מוריו.

עם זה נשתבחה האוניברסיטה, ואף מוסדות מדעיים אחרים שבישראל, במידה הראויה לשבח (ולגנאי) של "הצנע לכת". אישיות חשובה באחד המוסדות האלה לא ידעה שבין מורי המוסד נמצא איש בעל שם עולמי שהוא אחד הבלשנים הגדולים ביותר (לשון זהירה אני נוקט) בעולם. אמנם ראשי המוסד (ודבר זה הראו גם בזמן האחרון) יודעים איזה נכס הוא האיש; אך מתוך צניעות יתרה דבר קיומו של האיש הוא מן "הסודות הכמוסים ביותר" של המוסד.

אי לכך לך אצל מוסד אקדמי אחר ותמצא בו פרופסור בתחום מדעי היהדות, שאביו היה גנרל בצבא ארץ מולדתו, ואילו הבן לא ידע צורת אות

* התפרסם לראשונה ב"הארץ", "תרבות וספרות", ט"ו בכסלו תשל"ב (3 בדצמבר 1971), והוא פרי עטו האחרון של פרופ' קוטשר ז"ל שראה אור בחייו.

עברית בהיותו בן ח"י שנים. כיצד הגיע אל מה שהגיע אף הוא סיפור שלא כל יום קוראים כמותו. אך המוסד המעסיק אותו ספק אם יודע בכלל על עברו של האיש.

באותה "צניעות" נהגה האוניברסיטה גם לגבי פרופ' חיים בלנק, שנשאר מעין "נסתר" (וכאמור, אין הוא "בן יחיד" מבחינה זו), אף על פי שרבים מתושבי ירושלים מכירים את דמותו התמירה, כשהוא עובר ברחובות קריה בעזרת כלב גדול המוליך אותו, שכן פרופ' בלנק ה"נסתר" הריהו נראה ואינו רואה. ידידיו מעריצים אותו לא רק בזכות הישגיו ואישיותו, אלא גם בזכות הדרך שבה הגיע אל הישגיו. יליד צ'רנובץ (רומניה), עבר בגיל צעיר עם הוריו לצרפת, המשיך את דרכו לארצות-הברית, התגייס עם סיום המלחמה לצבא ארה"ב אחרי שקיבל תואר ב"א בהצטיינות בהארוורד על עבודה שנושאה – יידיש! בימי מלחמת השחרור בא ארצה והתגייס לצבא. בפקדו על יחידה של בני מח"ל נפגע בעיניו בחשפו עצמו לאש האויב בשעת מתן פקודה לפקודיו לחפש מחסה. למן אותו יום – כל שלמד לא למד אלא בזכות אוזניו, מפי קריינים שקראו לפניו בשפות משפות שונות (לרבות רוסית). על אף הפגיעה החמורה הזאת נכנס לאוניברסיטה, למד בלשנות כללית ושמית (הוא מתלמידי פרופ' ח"י פולוצקי), התמחה בניבים ערביים, אך לא משך את ידו לא מן היידיש ואף לא מן "העברית הישראלית" (ש"נתגלתה" על ידי פרופ' חיים רוזן בסוף שנות הארבעים).

את החומר לעבודת הדוקטור שלו, "מחקרים בערבית צפון ישראלית" (עיקרו נתפרסם באנגלית), אסף "במו ידיו", פשוטו כמשמעו. אך הרשם קול הטוב ביותר אינו מועיל למי שאין לו אוזניים לשמוע את כל הגוונים ובני הגוונים של לשון מדוברת, ומי שחסר אינטלקט לעבד את החומר בצורה מדעית אמתית. הישג זה כשלעצמו, הישג בלתי מבוטל הוא. יש אנשי מדע, חוקרי ניבים מודרניים, שהם בחינת חירשים, יש שאוזנם כרויה, אך אינם יודעים כיצד להעלות את החומר על הנייר (זוהי מלאכה הצריכה לימוד של ממש במעבדה), ויש ששולטים בזה ובוזה, אך המקסימום שאליו הם מגיעים הריהו פרסום טקסט, אך אינם מצליחים לנתחו כהלכה מבחינה מדעית. ויש שמגיעים אף למדרגה זו, אך נשארים במסגרת השגרה המדעית: כתבים דקדוק הבנוי ככל שאר ספרי הדקדוק – אם בשיטה "מיושנת", ואם בשיטה "חדשה". מכיר אני לא ספר אחד בלבד שניכר בו כי מחברו העתיק את המסגרת הדקדוקית של ספר מופת מסוים בבלשנות, סידר את ה"תאים", ואחר-כך הכניס בהם את החומר מתוך הלשון שהוא מתארה. איני מזלזל חלילה בשיטה הזאת, אך יש בלשנים המחפשים מעבר מזה – דרך חדשה, שאינה דווקא דרך המלך. בלנק הוא מסוללי הדרכים בתחום זה.

הוא קובע באחד ממחקריו כי חמישה רבדים לשוניים נמצאים בין הרובד הנמוך ביותר – הניב המדובר כפשוטו, ובין הרובד הגבוה ביותר, היא הלשון המנסה לייצג את הערבית הקלאסית בדיבור. הוא בדק נאום מנאומי נאצר, שליט מצרים, ומצא כי הוא עשוי היה לעבור באותו נאום גופו מן הרובד ה"קלאסי" ביותר אל הרובד המדובר ממש. ועצתי נתונה לאותם חוקרי מקרא, שיודעים לקבוע בוודאות גמורה, דרך משל, איזה פרק, איזה פסוק ואיזה שבר פסוק, לייחס לישיעהו הראשון, השני, השלישי ועוד, שישבו ויעיינו במחקרו זה של חיים בלנק.

עבודתו המעניינת ביותר, לדעתי (איני בן מקצוע), היא עבודתו על הניבים הערביים של העיר בגדאד. בעיר הזאת דוברים ניב ערבי בני שלוש עדות: המוסלמים, הנוצרים, היהודים – ולכל עדה ניב מדובר משלה: ניבי היהודים והנוצרים, שהם המייצגים את התושבים הוותיקים של בגדאד, קרובים יותר זה לזה משל הניב המדובר בפי המוסלמים – שרובם (?) מצאצאי בדווים. הרי זו אפוא סיטואציה לשונית מעניינת: תושבי עיר אחת שונים בניבים המדובר זה מזה לפי דתם – תופעה אשר כמעט אינה ידועה בארצות אירופה המרכזית. והתמונה מסובכת עוד יותר: היהודים בכתבים שלהם (דרשות, מדרשים בערבית, ספרות נשים) שוב נקוט בידיהם ניב מדובר שונה (ואתה נזכר בשימושי יידיש בסיטואציה מעין זו). הוסף על כל זה שהמשכילים שביהודים יודעים כמובן ערבית ספרותית על גווניה השונים, ותמצא בעיר הזאת סיטואציה למחקר של "לשונות במגע", שהוא אחד הסעיפים המרתקים ביותר של הבלשנות הכללית.

חיים בלנק היה לאל ידו, בזכות אינפורמטים בני כל העדות האלה (וחלקם ראיין בחו"ל), לעמוד גם על פעולתם ההדדית של הניבים השונים בפי דוברים שונים. הוא ידע לתפוס את הלשון בשעת פעולתה ולעמוד על טיבה גם מתוך השוואה לערבית הקלאסית.

אנו, העוסקים בלשונות שמיות מתות, חולים כולנו במחלת "דקדוק הנייר". לומדים את כללי הדקדוק מתוך ספרים שניתחו את הלשון המתה, ואין אנו מודעים כל עיקר לעובדה שהלשון המדוברת מגוונת ועשירה הרבה יותר מן הלשון הגנוזה בספרים. אותה שיטה של "דקדוק הנייר" מצמיחה לעתים קביעות והכללות אשר שום חוקר של לשון מדוברת לא ייכשל בהן. כמה טרחות שווא טרחו דרך משל חוקרים מפורסמים כדי לברר אם בלשון העברית והארמית של ימי הבית הראשון הגו את התיבה **בית** בלא יו"ד (בדו־תנועה מכווץ) כמו בפיניקית, או ביו"ד הגויה, וכמה הכללות נחפזות נאמרו בסוגיה זו – הכול על יסוד "דקדוק הנייר". אילו, למשל, עיינו באטלס הלינגוויסטי של הניבים הערביים בסוריה ובארץ-ישראל שחיבר החוקר הגרמני גוטהלף ברגשטרסר, היו נוכחים לדעת כמה המקום גורם, כמה משקל

מסוים של שם גורם, כמה שכבה מסוימת גורמת; בקיצור, חריגים שאין להם הסבר ושאי אפשר להכניסם במיטת סדום של דקדוק "מסודר".

מי שקורא את חיבורי בלנק, לפחות נפקחות עיניו לראות את העושר והגיוון השולטים בניב חי במידה ששום "מדקדק של נייר" לא יעלה על דעתו. אך בלנק שליט גם בדקדוק לשונות מתות וידוע לנצל אף אותן לצרכיו. כשהוא דן בעובדה שבפי היהודים והנוצרים של בגדאד הרי"ש אינה לשונית, כי אם ענבלית (כמו בצרפתית ובפי רוב הצברים של מדינת ישראל), הריהו עוקב אחרי התופעה הזאת גם בספרות, ומוצא סמוכין לקיומה כבר בדברי רב סעדיה גאון ועוד. לחיים בלנק נועד, לדעתי, תפקיד חשוב ביותר, והוא הצלת הניבים המדוברים בפי היהודים שנתקצו בישראל בעיקר בעשרים השנים האחרונות. הדברים אמורים בעיקר בניבים הערביים השונים. במאמר שפרסמתי ב"הארץ" לפני שנים מספר העמדתי על הבעיה הזאת. אמר מי שאמר: "על קברו של כל ניב ההולך וכלה מן העולם עומדים בלשנים מייללים". לפיכך, בכל ארץ תרבותית מזדוהים מוסדות המדע לרשום ברשם קול ובכתב את שניתן להציל במקרה מעין זה. המצב במדינת ישראל הריהו שערורייה של ממש.

אם אפשר לטעון שיש מוסד הדואג לשירידי היידיש לניביו השונים, הרי באשר ללאדינו, המדוברת עדיין בפי יהודים ממוצא ספרדי (כמה זמן עוד?), כבר אין לראות גואל ומושיע (והיכן היהודים הספרדים העשירים הגאים על מוצאם, ומה הם עושים לשם הצלת נחלתם התרבותית?), והפקרות גמורה (אין זו הפרזה) שוררת באשר לשאר הניבים, להוציא ניבים ארמיים מדוברים. פרופ' ח"י פולוצקי מטפל ברישומו ובעיבודו המדעי של הניב הארמי של יהודים מיוצאי זאכו (הוא ידוע בעולם כמומחה המובהק של הניבים הארמיים המדוברים – יהודיים ונוצריים). אף פרופ' אירנה גרבל המנוחה גאלה אחד מהם (פרופ' זאב בן-חיים דאגתו נתונה לניב העברי ולניב הארמי של השומרונים – שניהם אמנם בחינת לשונות מתות). אך גרוע ביותר המצב בתחום הניבים הערביים של היהודים.

אם יש עוד מקום לתירוצים באשר לניבים הערביים שבפי יהודי צפון-אפריקה (שמקצתם נחקרו כבר), הרי אין כל תירוץ להזנחת ניבי יוצאי תימן. כפי שנמסר לי בשם אחד מתלמידיי לשעבר מאוניברסיטת בראיילן (שהכרחתיו לעסוק בניבי אבותיו, יוצאי תימן, בהדרכת פרופ' משה פיאמנטה), הולכים וכלים ניבים אלה במהירות, ורק נשים זקנות שומרות עדיין את מורשתן הלשונית. ניבים אלה (מדרום-ערב) כמעט בלתי ידועים הם במדע, וחשיבותם עצומה היא לא רק לגופם אלא לפעמים גם לגבי השפות השמיות העתיקות, לרבות הלשון העברית.

ישראל יכלה ליהפך, בזכות קיבוץ גלויות שהביא אליה יותר משבעים לשון, למרכז בלשני המפואר ביותר בעולם. אך למעשה כמעט שלא נעשה כלום.

הייתה, לפי השמועה, תכנית מעין זו של הצלת ניבים באקדמיה הישראלית למדעים – ואין קול. לפני שנתיים הועלתה תכנית באחד ממוסדות המדע שאני מלמד בהם; נתמנתה ועדה – ואין קשב.

כל המוסדות המדעיים בישראל נתברכו ב"מפעלומניה" (בתחום מדעי-הרוח הדברים אמורים). כל מורה אקדמי (ואיני מוציא את עצמי מן הכלל) כבודו על המפעל שהוא מנהל (ויש מי שאינו מסתפק במפעל אחד!). מפעלים אלה, שבהם מושקעים במשך שנים לפעמים מאות אלפי לירות (ויותר) – יש מהם כמובן חשובים ביותר, אך הצד השווה שביניהם, כמעט כולם עוסקים באותיות מתות. אם האותיות האלה יכלו לחכות לנו בגנזי הספריות במשך מאה או אלף השנים האחרונות, יש להניח שיוכלו להתקיים בהם עוד חמישים שנה. אך התרבות הלשונית החיה והמגוונת ההולכת וכלה לגד ענינו מה תהא עליה? איני יודע מהי הכתובת שאליה יש לפנות: שר החינוך והתרבות או שמא אחד מסגניו הגאה על מוצאו הלא אשכנזי וממילא עניין זה מן הדין שיהא קרוב ללבו? ואולי נדבנים בני העדות הלא אשכנזיות המתריעים השכם והערב על כיליון תרבותם העצמאית?

רק זאת אני יודע, שיש צורך בתכנית אב, ומיד, לשם פתרון בעיה זו, ואין כפרופ' חיים בלנק המתאים לנהל, מבחינה מדעית, מפעל מעין זה, בעזרת עמיתים, כגון פרופ' משה פיאמנטה ופרופ' שלמה מורג (העוסק, אמנם, בהצלת העברית שבפי היהודים), ובעזרת צעירים שחונכו כבר למלאכה זו (או שיצטרכו להתכשר לשם כך).

המימון הדרוש למפעל מעין זה אינו בעיה חמורה ביותר, אפילו במדינת ישראל הענייה המתלבטת בבעיות הביטחון והצדק הסוציאלי. ספק אם ניושע משני המוסדות שרמזתי עליהם לעיל. אך שמא יקום מוסד מדעי אחר (יש שלוש אוניברסיטאות גדולות במדינת ישראל) וייטול על עצמו את המשא? או שמא נשחר פתחי נדיבים – קרנות שבארצות-העברית? מומחי שונר בוודאי ימצאו פתרון. אך הפתרון צריך להימצא, בימים אלה ממש. אם לא, נעמוד בשנים הבאות לפני "מעוות לא יוכל לתקון".

בכ"ז בטבת תשל"ב (14 בינואר 1972), כחודש ימים לאחר פטירת פרופ' קוטשר ז"ל, נתפרסם ב"הארץ" מכתב שנמצא בין ניירותיו ושבו הוא הוסיף הערת תיקון למאמרו. וזה לשונו:

לבושתי ולחרפתי נשכח מלבי בשעה שכתבתי את מאמרי, כי האיש היחיד (לפי מיטב ידיעותיי) שעשה למען הצלת הניבים הערביים של יוצאי תימן הוא פרופ' ש"ד גויטיין, שהיה ממורי האוניברסיטה העברית. עוד לפני ארבעים שנה פרסם בגרמנית אוסף של פתגמים שרשם מפי תימנים, והקדיש ללשונם אף פרסומים אחרים. זוכר אני כי בשנת עליית "מרבד הקסמים" תכנן אטלס לינגוויסטי שתפקידו לרשום את ההבדלים בין ניבי העולים למקומותיהם השונים.